

روش پژوهش و نگارش در هنر

منیره پنج تنی

آیا دانشجویان هنر هم نیاز دارند روش پژوهش و نگارش را بیاموزند؟ اگر قرار باشد دانشجویان رشته‌های عملی هنر به وادی پژوهش نظری هم گام بگذارند از کجا باید آغاز کنند؟ چه آثاری را باید مطالعه کنند؟ در این نوشتار ابتدا به اختصار به اهمیت روش پژوهش می‌پردازم و در ادامه دو کتاب «راهنمای تحقیق و نگارش در هنر» (سمت) و «روش تحقیق در هنر و طراحی» (فرهنگستان هنر - متن) را که به طور اختصاصی برای آموزش روش پژوهش و نگارش به دانشجویان هنر نگاشته شده‌اند، معرفی و نقد می‌کنم. این نوشتار در ادامه مجموعه‌ای با تمرکز بر بحث روش تحقیق است که در شماره ۱۲۹ آن را آغاز کردیم.

● چرا نمی‌توانیم بنویسیم؟

برخی دانشجویان تحصیلات تکمیلی وقتی برای نخستین بار دست به قلم می‌شوند تا درباره موضوعی که یا تکلیف دانشگاه است یا علاقه شخصی‌شان بنویسند، از این گلایه می‌کنند که پس از سال‌ها تحصیل هنوز نمی‌توانند پژوهش کنند یا بنویسند. برخی مشکل را بر گرده دانشگاه می‌گذارند که به آن‌ها روش پژوهش را نیاموخته است و برخی دیگر آن را به کل دوران تحصیل تسری می‌دهند. به طور مشخص دو دسته مانع بر سر راه دانشجویان در چنین وضعیتی وجود دارد. دسته نخست مربوط به ندانستن آداب و مراحل پژوهش است و دسته دوم به ناتوانی در شیوه‌های نگارش و مضبوط کردن یافته‌ها و اندیشه‌ورزی‌ها مربوط می‌شود.

● مقصر کیست؟

منتقدان آموزشی این مشکل را تک‌عاملی نمی‌دانند؛ بنابراین می‌توان در یک نگاه اجمالی از نظام آموزشی و به تبع آن درس روش تحقیق و شخص دانشجو نام برد. نظام آموزشی در طی سال‌های مدیریت تحصیلی می‌تواند ذهن‌هایی خلاق، حساس، فعال، کاوش‌گر و پرسش‌گر تربیت کند. حتی اگر همه تقصیرها بر گردن نظام آموزشی نباشد اما بی‌تردید نقش برجسته و غیرقابل انکاری دارد. در دانشگاه‌ها هم درس روش تحقیق به دلایل مختلفی که نیاز به نقد و آسیب‌شناسی جدی دارد، کارآمد نیست؛ در شماره ۱۲۹ اندکی به این موضوع پرداختیم. با این حال باز هم نمی‌توان نقش فعال و کنش‌گر دانشجو را در این مسیر نادیده گرفت. بسته به این که دانشجو بنا به چه دلایل و انگیزه‌هایی رشته‌ای را برای تحصیل برمی‌گزیند، به آرا می‌تواند در طی سال‌ها آموزش و یادگیری بر اساس یک برنامه مطالعاتی مشخص و مدون، می‌تواند حوزه‌های مورد علاقه‌اش را کشف و در آن‌ها غور کند. بنابراین توقع نابه‌جایی است اگر دانشجو تصور کند در یک ترم و یا دوره کوتاه خواهد توانست موضوعی را برای پژوهش برگزیند و به آسانی هم از عهده‌اش برآید یا در درس روش تحقیق باید از او محقق بسازد. به همین خاطر است که در مواردی می‌بینیم دانشجو در وهله نخست می‌گوید: «من نمی‌دانم می‌خواهم بر چه موضوعی پژوهش کنم؟» یا «مثلاً می‌دانم به طور کلی حوزه مورد علاقه‌ام چیست اما نمی‌دانم چگونه پژوهش کنم؟» یا «اساساً سوالی برای آغاز یک پژوهش ندارم» نداشتن یک برنامه مدون و بهم پیوسته مطالعاتی و اکتفا به برنامه نظام آموزشی، بستری برای مسئله‌مند شدن دانشجو فراهم نمی‌کند.

● برای آموختن روش پژوهش از کجا آغاز کنیم؟

شاید نخستین پرسشی که پس از گرداب سردرگمی در ابتدای کار پژوهش طرح می‌شود این باشد که بالاخره از کجا و چگونه باید روش تحقیق کردن را بیاموزیم؟ اگر این پرسش را به شکل دیگری طرح کنیم راهگشاستر خواهد بود: به راستی برای پژوهشگر شدن فقط نیاز به آموختن روش پژوهش داریم؟ مثال رانندگی اندکی به روشن شدن بحث کمک می‌کند. آیا با خواندن کتاب «آیین‌نامه و آموزش نظری رانندگی» می‌توان راننده شد؟ آیا با مطالعه کتابی درباره فوت و فن آسپزی می‌توان آسپز قابلی شد؟ آیا تماشا کردن شنا از فرد شناگر

می‌سازد؟ به نظر می‌رسد آثار نظری از این دست صرفاً بخش اندکی از راه را هموار می‌کند. پژوهشگر شدن و یادگیری روش پژوهش هم، صرفاً از مسیر مطالعه کتاب‌های نظری نمی‌گذرد. بنابراین اگر در بزنگاه نگارش مقاله یا رساله این ناتوانی گریبانمان را گرفت، آگاه باشیم که این یک مشکل تک‌علتی نیست و به مجموعه‌ای از عوامل وابسته است. موضوعاتی که تا کنون درباره روش تحقیق به اختصار طرح کردیم در اغلب رشته‌های دانشگاهی مشترک است. در شماره ۱۲۹ این نشریه، به موضوع روش تحقیق در علوم انسانی با محوریت یک یادداشت، گفت‌وگو و ارائه یک کتاب‌شناسی پرداختیم. نوشتار حاضر با محوریت بررسی دو کتاب روش تحقیق و نگارش که به طور اختصاصی برای دانشجویان هنر نگاشته شده، در ادامه مجموعه «روش تحقیق» است.

● کتاب «راهنمای تحقیق و نگارش در هنر»: کتابی که هر دانشجوی هنر حتی برای یک بار، باید بخواند.

کتاب راهنمای تحقیق و نگارش در هنر (انتشارات سمت) به قلم سیلوان بارت از یازده فصل تشکیل شده است. مؤلف در فصل نخست با عنوان «نگارش متن‌های هنری» در پی این است که ابتدا ذهن خواننده را نسبت به موضوع مورد بحث حساس کند، به همین خاطر صریح و ساده پرسش‌هایی درباره چستی هنر طرح می‌کند و به این پرسش که «چرا درباره هنر می‌نویسیم» پاسخ می‌دهد. از همان فصل نخست بارت نشان می‌دهد که بنای نیست فقط یک سری دستورالعمل‌های کلی و نیازموده طرح کند؛ مثلاً پس از کاربردهای نقدنامه نمونه‌ای هم از یک مقاله نقد ارائه می‌کند. فصل دوم «تجزیه و تحلیل آثار هنری» نام دارد. این فصل نه تنها شیرین بلکه بسیار سودمند است. شیرین و خواندنی از این جهت که متن با تصاویری از آثار هنری همراه است و سودمند از این جهت که نه تنها مؤلف می‌کوشد راه و رسم تحلیل آثار هنری را آموزش دهد بلکه به دانشجوی هنر یا هنرمند نشان می‌دهد که منتقدان چگونه آثار هنری آن‌ها را نقد می‌کنند. بارت در این فصل به تفکیک درباره شیوه تحلیل در هنرهای مختلف مثل طراحی و نقاشی، معماری، مجسمه‌سازی و عکاسی سخن می‌گوید و در ادامه نمونه‌ای از یک مقاله تجزیه و تحلیل فرمی را ارائه می‌کند. فصل سوم به «نگارش قیاسی» اختصاص دارد. مؤلف در سومین فصل بر این موضوع تمرکز دارد که اگر بنا باشد دو اثر را مقایسه و نقد کنیم باید به چه نکاتی توجه کنیم و چگونه بنویسیم. فصل پنجم با عنوان «چگونگی نگارش مقاله‌ای کارآمد» یکی از فصول جذاب کتاب است. این فصل از شیوه تهیه پیش‌نویس اولیه آغاز و با آماده کردن نسخه نهایی جمع‌بندی می‌شود. فصل ششم «سبک نگارش» نام دارد. یکی از مشکلات اصلی در فرایند پژوهش، نگارش یافته‌ها است. بارت باز هم در این فصل گام به گام نحوه نگارش، انتخاب و کاربرد واژگان تخصصی، ایجاز، دلالت‌های معنا، لحن نوشتار را شرح می‌دهد و سپس بحث مفیدی درباره کاربرد نادرست علائم نگارشی دارد. در فصل هفتم خواننده می‌آموزد چگونه متنی یکپارچه و منسجم بنویسد، پاراگراف‌های آغاز و پایانش چگونه باشد و در نهایت چگونه متنش را بازنگری کند. در فصل هشتم با عنوان «رویکردهای مختلف در نقد هنری» روش‌های عمده پژوهش هنر مثل مارکسیسم، نقد فمینیستی و روان‌شناختی بررسی می‌شوند. فصل هشتم را بارت «پژوهش تاریخی هنر» نامیده و در این فصل به تفاوت بین پژوهش هنر و نقد هنر می‌پردازد. در ادامه تعریفی از کارشناسی هنر به دست می‌دهد و در نهایت به قصد بررسی معیارهای ارزشیابی، نمونه‌هایی از ارزش‌های نقد را طرح می‌کند. فصل نهم «نگارش مقاله تحقیقی» است که می‌تواند نه فقط برای دانشجویان هنر بلکه برای دانشجویان علوم انسانی نیز کارآمد باشد. در این فصل از نخستین مراحل نگارش یک مقاله تا تهیه پیش‌نویس اولیه و اصلاح آن شرح داده می‌شود. نکته جالب در این فصل، شیوه تمرکز نویسنده بر روش ذکر منابع و مراجع اینترنتی است. فصل دهم به «شکل ظاهری دست‌نوشته» اختصاص دارد، با این که شاید چند صفحه مختصر به قواعدی در زبان انگلیسی اختصاص داشته باشد اما بخش عمده این فصل برای نوشتن هر مقاله‌ای آموزشی است. همچنین در این فصل درباره شیوه ارائه پانویس، ذکر انواع منابع و کتاب‌نامه اطلاعات مفیدی ارائه شده است. بارت

در فصل پایانی به موضوع «امتحانات تشریحی» و نحوه گذراندن این امتحانات پرداخته است. می توان این اثر را به مثابه یک دست نامه همراه معرفی کرد که در موضوعات مختلف پاسخ گوی دانشجویست. برای مثال ممکن است دانشجویی فقط بخواهد شیوه تجزیه و تحلیل و نقد آثار هنری بیاموزد و دانشجوی دیگری نیازمند راه و رسم نگارش مقاله پژوهشی باشد، گاه ممکن است ارجاع دهی و جست و جوی منابع مدنظر دانشجوی باشد.

● چند نکته در باب برگردان فارسی و چاپ اثر:

کتاب «راهنمای تحقیق و نگارش در هنر» را بتی آواکیان به فارسی ترجمه کرده و انتشارات «سمت» در ۵۸۹ صفحه منتشر کرده است. ترجمه کتاب روان و گویا است و به نظر می رسد مترجم در انتقال پیام مؤلف موفق بوده است. تمام اسامی و نام های خاص در پاورقی ذکر شده اند. همچنین مترجم نام و ضبط اصلی تمام آثاری که بارت برای نمونه در کتاب اشاره کرده را در پاورقی آورده است. کتاب حاوی نمایه است اما فهرستی از اصطلاحات یا واژه نامه ندارد. با این که مترجم کوشیده اکثر اطلاعات ضروری را در پاورقی ارائه کند اما بهتر بود در انتها واژه نامه ای هم به اثر می افزود، تا کتاب را نه تنها برای مترجمان دیگر، بلکه برای آن دسته از دانشجویانی که صرفاً دنبال واژگان تخصصی برای کار پژوهشی خود می گردند، کارآمدتر کند. ذکر یک نکته هم درباره ترجمه فارسی اثر شایان ذکر است. عنوان اصلی کتاب A Short Guide to Writing about Art است و مترجم محترم آن را به «راهنمای تحقیق و نگارش در هنر» برگردانده است. از آن جا که این اثر درباره روش تحقیق به معنای متداولش با تمرکز بر نگارش

پایان نامه یا رساله نیست بهتر بود مترجم محترم عنوان فارسی را تدقیق می کرد، با این حال کتاب مذکور، درباره انواع دیگر تحقیق در هنر است. تعداد کتاب های تخصصی روش پژوهش و نگارش متعدد نیست و داشتن این کتاب در کتابخانه شخصی هر دانشجو و مطالعه آن، به ویژه در مراحل آغازین دست به قلم بردن برای نگارش و پژوهش در باب هنر بسیار سودمند است. این اثر بر اساس ویراست هفتم کتاب و با تغییرات عمده نسبت به چاپ های نخست، ترجمه شده است. چاپ اثر متأسفانه کیفیت مطلوبی ندارد. تصاویر کتاب سیاه و سفید و حتی بدون یک فرم رنگی و با کیفیت پایین منتشر شده اند. نمودارها و جداول واضح نیستند. حجم کتاب زیاد است و تکرر رجوع به آن امکان جدا شدن برگ های کتاب را به همراه دارد.

● کتاب «روش تحقیق در هنر و طراحی: بصری سازی پژوهش»: کتابی مختص دانشجویان هنر و طراحی

«روش تحقیق در هنر و طراحی» با عنوان فرعی «بصری سازی پژوهش» (فرهنگستان هنر - سمت): a guide to the research process in art and design. Visualizing research، به عنوان راهنما و دست نامه ای برای دانشجویان دوره های کارشناسی ارشد هنر و طراحی و رشته های تجسمی مانند هنرهای نمایشی، معماری و رسانه شناسی نگاشته شده است. نویسندگان اثر کرول گری و جولی ین ملینز هر دو استادان متخصص هنر هستند که علاوه بر کار پژوهشی در حوزه عمل هم مشغول به تولید آثار هنری هستند. کرول هنرمند تجسمی و جولی ین طراح و سازنده است. نکته قابل توجه در رویکرد مؤلفان ترکیب پژوهش با روش تجربی است. مؤلفان برای آموزش روش تحقیق از استعاره سفر استفاده کرده و متناسب با این استعاره فصول کتاب را نامگذاری کرده اند. این اثر از شش فصل تشکیل شده است. فصل نخست با عنوان «برنامه ریزی سفر: مقدمه پژوهش در هنر و طراحی» این گونه آغاز می شود که عملی کاران (به تعبیر مترجم محترم) چگونه سر از کار پژوهشی در می آورند؟ روش شناسی چقدر مهم است و در این بین رویکردهای روش شناختی چیست؟ فصل دوم با عنوان «نقشه برداری زمین: روش های زمینه مندسازی پژوهش»، به موضوع تفکر انتقادی و جایگاهش در اثر پژوهشی می پردازد و این که جست و جوی مطالب مرجع و استفاده از آن ها در پژوهش های هنر و طراحی چیست و چگونه انجام

می شود. در پایان فصل نیز به موضوع ایده نامه پرداخته شده است. «جای خود را یافتن: تعیین جهت و ترسیم موقعیت پژوهش» عنوان سومین فصل اثر است. در این فصل به موضوع مهم «طرح سوال پژوهش» پرداخته شده است و شیوه تنظیم و نوشتن طرح نامه پژوهش و همین طور پیشنهاداتی برای مدیریت اطلاعات ارائه شده است. چهارمین فصل «گشت و گذار در زمین: پایه گذاری روش تحقیق های مناسب» نام دارد و به گردآوری داده ها و مدارک و همین طور ارزیابی و تحلیل مقدماتی متن می پردازد. «خواندن نقشه: روش های ارزیابی و تحلیل» پنجمین فصل کتاب است. مؤلفان در این فصل اصول ارزیابی، تحلیل و تفسیر را به اختصار ارائه می کنند و البته نمونه هایی هم از تحلیل را در پژوهش های مربوط به هنر و طراحی ارائه و در پایان ابزارهای تحلیل را معرفی می کنند. فصل پایانی کتاب با عنوان «گزارش سفر: تأیید دانش جدید و انتقال نتایج پژوهش» نام دارد و نحوه بیان داده ها را بر اساس بخش های مرسوم رساله شرح می دهد. کتاب در آخر مشتمل بر چهار پیوست است که عبارتند از: رده بندی ملاک های ارزیابی، معیارهای ارزشیابی رساله های دکتری، تعریف اصالت، پرتفلیوی مدارک دانشجویان تحصیلات تکمیلی بر مبنای رده بندی ملاک های ارزیابی. کتاب با شرحنامه و واژگان تحقیق و واژه نامه به آنها می رسد.

یکی از مزیت های کتاب «روش تحقیق در هنر و طراحی: بصری سازی پژوهش» این است که دو هنرمندی آن را نگاشته اند که علاوه بر اشتغال به هنر در حوزه عملی در حوزه پژوهش هم صاحب دغدغه و نظرند؛ به همین خاطر کوشیده اند بیشتر به نیازهای هنرمندانی توجه کنند که بیش از آن که اهل قلم باشند، دست ورز هستند. هر چند همین مسئله سبب می شود بخشی از اهمیت و کارآمدی کتاب در حوزه عمل و برای این دست از هنرمندان در میدان عملی پژوهش سنجیده شود؛ اما بخش های دیگر اثر، مانند هر کتاب روش تحقیق می تواند مخاطبان گسترده تری بین دانشجویان هنر داشته باشد. همچنین یکی دیگر از نکات مثبت کتاب ارائه منابع برای مطالعه بیشتر در انتهای هر فصل است.

● چند نکته در باب برگردان فارسی و چاپ اثر:

با تمام زحمتی که مترجم محترم در برگردان فارسی کتاب «روش تحقیق در هنر و طراحی» اثر کشیده است اما ترجمه آنقدرها روان نیست و واژگان نامأنوس در بخش هایی از اثر دیده می شوند. از آن جا که این اثر بناسط حکم دست نامه و راهنمایی را برای آموزش تحقیق کردن داشته باشد، گام نخست این است که بتواند با خواننده ارتباط برقرار کند اما برخی از ترکیب هاراه این ارتباط را دشوار می کنند. برای نمونه می توان به «عملی کار بازاندیش» برای reflective practitioner، «دانشجوی پژوهشی» برای research student، «ساختگیرانگاری» برای construction اشاره کرد. در برخی موارد نیز کتاب نیاز به مقابله با متن اصلی دارد. همچنین برای اصطلاحات پرتکرار و تخصصی کتاب، معادلی در پاورقی وجود ندارد و به عبارت دقیق تر کتاب اساساً فاقد پاورقی است. به نحوی که در همان صفحات نخست که با ترکیب «عملی کار بازاندیش» مواجه می شویم باید انتهای کتاب را مراجعه کنیم تا ببینیم ترکیب اصلی چه بوده است. البته کتاب وب ساینی دارد و متن اصلی کتاب هم به آسانی قابل دسترسی است. گاه در متن واژگانی کمتر استفاده شده مانند «بحثنایحی» برای discursive «ص ۱۱» در کنار ترکیب هایی چون «راستی راستی» (ص ۱۴) قرار می گیرند و متن را از یکدستی خارج می کنند. تصاویر کتاب سیاه و سفید چاپ شده اند و البته با کیفیت هم نیستند؛ این موضوع درباره نمودارها و جدول ها عملاً مشکل زاست؛ به طور ویژه می توانیم به نمودار صفحه ۲۹ کتاب اشاره کنیم که بناسط در یک نگاه کل مطالب کتاب را به تصویر بکشد اما متأسفانه خوانا نیست. با تمام این اوصاف که مباد آثار تخصصی در حوزه روش تحقیق به ویژه برای دانشجویان هنر بسیار واضح است و هر دو اثری که در این نوشتار به آن ها پرداختیم می توانند بخشی از کمبودهای این حوزه را جبران کنند و عملاً به عنوان راهنما و دست نامه راهگشا باشند.

